

Elhatárolódás és vonzódás. A „galíciai zsidó” neológ percepciói a dualizmus korában

Ha elfogadjuk, hogy a dualizmus volt a magyar zsidóság aranykora, amit némi fenntartással megtehetünk,¹ úgy ennek az aranykornak a millenniumi ünnepségek jelentették a tetőpontját. A magyar társadalomba betagozódni vágyó neológ zsidók 1896-ban oly módon ünnepelték Magyarország ezeréves fennállását, hogy az 1895. évi XLII. törvénycikk, vagyis a zsidó vallást a bevett vallások közé emelő úgynevezett recepciós törvény előző évi szentesítése révén ezt keresztény honfitársaikkal immár tökéletesen egyenlő állampolgárokként tehettek.

A neológ felekezeti lapok 1896 tavaszán és nyarán hangzatos vezércikkekben ünnepelték a keresztény és zsidó magyarok végleges összeforradását. A magasztos pillanat emellett a hazai zsidóság révbe jutásához vezető útjának felvázolására is kitűnő alkalmat kínált. Közülük Salgó Ernő 22 éves orvostanhallgató írását idézném, amely 1896 májusában jelent meg az *Egyenlőség* című, legolvasottabb neológ zsidó hetilapban:

„Hosszú, hosszú ideig a középkor jegyében fogamzott meg a zsidóságról való fölfogás. Sápadt, hosszú kaftános alak, beesett szemekkel, kifürkészhetetlen szándékokkal. Rejtőzik a világosság elől, köpenye a titokzatosság, hazája nem e világból való, álmai idegenbe ragadják. Hogy megfelel a valóságnak ez a kép, ki fogja tagadni? Hogy nem rokonszenves, ki fogja elvitatni? De hogy mi voltunk az okai, ki meri azt állítani?

A társadalom a hibás, hogy kirekesztett páriává tette a zsidót és aztán vádat emelt ellene, mert idegennek találta. Ámde változik az idők szelleme és ez az alak tűnőfélben van. Egyre ritkul számra nézve, mindjobban átalakul lelkét tekintve és e változással meg kell változnia a közfölfogásnak is.

Hogy így történjék, nincs másra szükség, csak az őszinte megfigyelésre. Tekintsünk körül az utcán és a társaságban, az irodalmi és a politikai világban, aztán vegyük szemügyre a kaftános apák redingotos ivadékait. Mily változás, ami a helyzetet illeti és mily átalakulás, ami a szellemet formálta!

¹ Konrád 2019.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

Az idegen világ fiainak helyét modern emberek foglalták el. Külsejök nem különbözik a többiekétől, lelkök sem. Vágyaik és eszméik, törekvéseik és céljaik ugyanazok, mint a többieké; kiveszőben a ghetto-szellem, hogy helyet adjon a szellemi közösségnek; eltűntek a particuláris célok, hogy helyet adjanak a nemzettel való közös munkának és nincsenek immár külön ideálok, a nemzet közös eszményei töltik be helyüket.”²

Az idézet két szempontból is hű illusztrációja az akkulturáció korszakát megelőző askenázi zsidóság neológ ábrázolásának. Az egyetemi hallgató fejtegetése egyrészt fekete-fehér szembeállítást kínált: az önhibáján kívül ugyan, ám mégis hazátlan, így hazafias érzéseket sem tápláló, idegenségében látványra is kellemetlen kaftános zsidó volt a „rossz” zsidó; a másság külsődleges jegyeiből kivetkőzött, a többségi társadalom törekvéseiben és érzelmeiben osztozó redingotkabátos férfiú a „jó” zsidó. A bemutatás másrészt félreérthetlenné tette, hogy a sanyarú múlthoz tartozó kaftános zsidónak a reményteljes jövőben nem maradt legitim helye. A történelmi fejlődés által természetes – és üdvözlendő – kihálásra ítéltetett.

Az elmélkedés szépséghibája abban rejlett, hogy a „tűnőfélben” levő „alak”, ahogy Salgó Ernő fogalmazott, a legkevésbé sem volt eltűnőben. A kaftános zsidó, aki hosszú szakállával, pajeszával, kipájával vagy szörmekalapjával, valamint „zsargonnak” minősített és nevezett jiddis nyelvével a lezárni kívánt múltra emlékeztette magyarosodott hitsorsosait, a millennium Magyarországon rendületlenül élt és virult.

A múlt e jelenbe illetlenkedő alakja mindenütt gondot okozott az emancipált, akkulturálódott és polgárosult európai zsidó közösségeknek. Hogy milyen jelentős gondot, kínos zavart csupán vagy komolyabb aggodalmat, ez az adott ország politikai kultúrájától függött, nacionalizmus és liberalizmus helyi mérlegének függvényében változott. Egészen röviden: a redingotkabátosok félelme, hogy kaftános hitsorsosaik veszélybe sodorhatják saját integrációjukat, hevesebb volt Németországban, és enyhébb, bár nem kevésbé egyértelműen tetten érhető Franciaországban vagy Angliában.³

A magyarországi helyzet azonban alapvetően különbözött e háromországtól. Utóbbiakban a Magyarországhoz képest fél évszázaddal korábban megkezdődött akkulturáció eredményeképpen a 19. század utolsó harmadához érve a keresztény

² Salgó 1896: 3.

³ A három ország politikai és szellemi elitjének a zsidókkal szemben támasztott elvárásrendszeréről: Tal 1975; Rürup 1975; Marrus 1985; Samuels 2016; Endelman 1990. Az akkulturált zsidó polgárságnak a keleti zsidó bevándorlók iránti viszonyulásáról: Aschheim 1982; Wertheimer 1987; Endelman 1983; Green 1985.

lakosságtól ruházatában, megjelenésében és szokásaiban látványosan különböző zsidó már jószívről nem jelentett mást, mint kelet-európai bevándorlót. Ezekben az országokban a kaftános zsidó ilyenformán akkortól vált heves diszkussziók tárgyává a zsidó polgárság körében, amikortól a gazdasági nyomor és az 1881-ben kezdődő oroszországi pogromok hatására megkezdődött 1914-ig bezáróan mintegy hárommillió zsidó kivándorlása Kelet-Európából.⁴ Legtöbbjük Amerikába ment, de több százezren Németországban, Franciaországban, illetve Angliában telepedtek le.⁵

A dualizmus kori Magyarországon viszont a kaftános zsidók elsöprő többségükben autochton zsidók voltak. Az északnyugat-magyarországi rabbinikus ortodoxiától eltérő, északkeleti és észak-erdélyi, jiddis anyanyelvéhez hű, jelentős részben haszid ultraortodoxia az 1900-as években is százezres nagyságrendű tömeget jelentett.⁶ A magyarországi helyzetnek ezt a különlegességét csak tovább fokozta, hogy a dualizmus kori közvélemény képtelennek mutatkozott elhinni, hogy ezek a zsidók nem voltak bevándorlók.⁷ A hivatalos statisztikákból már az 1890-es évek első felétől kiolvasható evidenciát ignorálva keresztények és akkulturált zsidók évtizedeken át egyaránt rendíthetetlenül írtak és szónokoltak a részben lengyel-orosz, de főképpen galíciai kaftánosok folyamatos és tömeges beözönléséről.⁸ A galíciai zsidó „invázió” az 1880-as évektől a közbeszéd rendszeresen visszatérő tárgya lett, egyúttal az antiszemiták annál is inkább kedvelt toposza, mivel a korabeli források tanúsága szerint a keresztény társadalom jelentős része ellenszenvet táplált a bevándorlókként azonosított kaftános-pajeszos zsidókkal szemben.

⁴ Két és félmillió zsidó hagyta el Oroszországot, a maradék fél millió Habsburg Galíciából és Romániából, kisebb mértékben Csehországból, Morvaországból és Magyarországról vándorolt ki.

⁵ Richarz 1997: 18.; Vital 1999: 298–299.

⁶ Az ortodox zsidóságnak az asszimilációhoz való hozzáállásáról lásd: Katzburg 1981; Katz 1990; Silber 2008; Komoróczy 2011; Hunyadi 2015.

⁷ Pietsch 1988.

⁸ Az 1870-es éveket illetően a zsidó népesség természetes és tényleges szaporulatának összevetését megnehezíti, hogy az állami anyakönyvezés 1895-ös bevezetése előtt megbízhatatlan népmozgalmi adatok a zsidó vallásúak esetében az 1876–1879-es évekről hiányoznak. Az 1880-as évekre vonatkozóan viszont a *Magyar Statisztikai Évkönyv* új folyamának 1894-ben megjelent első kötete két táblázatának összevetéséből nyomban kiderül, hogy a zsidó polgári népesség tényleges szaporodása 39 197 fővel kisebb volt, mint a természetes szaporodása. Magyarán, ha volt is némi bevándorlás, a zsidók kivándorlása számottevően nagyobb volt. *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1893: 30, 55.

Amint ez az 1900-as népszámláláskor készített, ám soha nem publikált adatokból kiderül, Magyarországon a 19–20. század fordulóján 10 587 galíciai születésű nem magyar honos zsidó, valamint 5162 galíciai születésű magyar állampolgárságú zsidó élt. Az összesen 15 749 galíciai születésű zsidó Magyarország 1900-ban 831 162 fős zsidó lakosságának mindössze 1,89%-át tette ki.⁹ Mivel tehát új keletű zsidó bevándorlók valójában alig voltak, a dualizmus kori Magyarországon a „galíciai”, a vele mondhatni azonos értelmű „lengyel”, illetve az 1900 után Egan Ede által bevezetett és általában pejoratívan használt „kazár” zsidó elsősorban öntudatlan metaforaként szolgált: a magyarosodást és a többségi társadalomhoz való közeledést elutasító, a keresztény kultúra iránt közömbös, vallása hagyományaiba zárkózott, szakállas-pajeszos-kaftános zsidónak volt a jelképe.¹⁰

Az akkulturáció és integráció neológ zsidók által követett útját elutasító kaftános zsidók nemcsak a keresztény közvélemény, de az akkulturált zsidóság körében is többnyire ellenérzést váltottak ki. Ha azonban a felekezeti lapok politikai publicisztikáján túlmenően a neológ értelmiségnek a zsidó identitásról vallott nézeteit is bevonjuk vizsgálatunk körébe, úgy a kép már sokkal összetettebb.¹¹

Amellett, hogy az elmagyarosodott zsidók igyekeztek megkülönböztetni magukat kaftános hitfeleiktől, a tömeges keleti zsidó bevándorlás mítosza a neológ véleményformálók számára többek között azzal az előnnyel is járt, hogy magyarázatot adhatott arra, miként létezhetek még nem elmagyarosodott zsidók. Integrációs erőfeszítései alátámasztása érdekében a neológ értelmiség tehát hosszú időn át azon iparkodott, hogy mind magasabb válaszfalat emeljen elmagyarosodott, illetve bevándorlóként megbélyegzett ultraortodox hitsorsosai közé. Az 1900-as évektől azonban ennek az általa emelt szimbolikus válaszfalnak a lebontására törekedett. A magyarosodás elutasítása miatt „rossz” zsidóként ábrázolt és galíciainak minősített kaftános zsidók ugyanis a zsidó identitás fenntartásának a neológ

⁹ A kérdésről bővebben: Konrád 2018.

¹⁰ A „lengyel zsidó” nem tekinthető a „galíciai zsidó” tökéletes megfelelőjének, mivel egyaránt vonatkozhatott a Lengyelország 1772–1795-ös felosztásakor a Habsburg Birodalomhoz csatolt Galíciában született, illetve az Oroszország által annektált területeken világra jött zsidókra. A következőkben a két kifejezést mégis szinonimaként használom, amit azért tekintek jogosnak, mivel a dualizmus korában a két kifejezés között soha egyetlen szerző sem tett éles distinkciót. Akármelyik kifejezést használták, ugyanarra a kaftános-pajeszos zsidóra gondoltak.

¹¹ A neológ felekezeti lapok, illetve e tanulmány vizsgálatának köréből kivonom a Patai József szerkesztésében 1912-től megjelenő *Múlt és Jövőt*. Hiába volt ugyanis hivatalosan a neológ Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület lapja, kulturcionizmusával a *mainstream* neológiától eltérő utakon járt.

értelmiség számára egyre lényegesebb szemszögéből mindinkább „jó”, bizonyos szempontból példamutató zsidókká magasztosultak.

Elhatárolódás

Az elhatárolódás egyszerre fakadt benső szükségletből és szándékos törekvésből, a művelt polgár vágyából, hogy megkülönböztesse magát vakbuzgónak ítélt „galíciai” hitsorsosától, és tudatos stratégiából, hogy kivonja magát a keresztény magyar társadalom által az akkulturációt elutasító hitfeleivel szemben megfogalmazott vádak terhe alól. E két motiváció nem választható teljesen külön, mivel a keresztény társadalom értékrendjének és ízlésének interiorizációja, illetve az elvárásaival szembeni megfelelési kényszer sem bogozható maradéktalanul szét. Ízlés, spontán szörnyülködés, olykor szinte zsigeri antipátia, illetve tudatos, néhol talán kényszeredett politikai magatartás keveredett.

A jiddis földrajzi terminológiával élve *unterlandi*, vagyis északkelet-magyarországi és észak-erdélyi régiók ultraortodox zsidóságát elmarasztaló diskurzus egyidejű a hazai zsidók akkulturációjával, amely a reformkori kezdetek után az 1850–1860-as években vált tömegessé. Silberstein Mór iskolai tanító 1861-ben még nem annyira a nyelvi akkulturáció, mint inkább az öltözködés és megjelenés terén mutatkozó adaptáció hiányát róta fel a „Lengyel- vagy Oroszországból” érkező rabbiknak és tanítóknak, „kiknek öltözetök, testi állásuk, bozontos szakálluk és torz képök oly sajátságos alakot” kölcsönzött, „hogya a természetbúvár azokat látván inkább az óvilág múmiájának vagy vízözön előtti teremtményeknek, mint embereknek tartaná” őket.¹²

Az *unterlandi* zsidókkal szemben a neológ kritikák és a szemrehányások az 1870-es évek végétől már éppen erősödni kezdtek, ám a tiszaezlári vérváddal kulmináló antiszemita válság ennek ideiglenesen véget vetett. Az 1881 áprilisától kezdődő oroszországi pogromhullám által kiváltott elemi szolidaritás mellett ez a neológ értelmiség azon felismerésének is betudható, miszerint a „szemérmetes antiszemitizmus”, ahogy Acsády Ignác írta 1883 februárjában, az ortodox zsidókat szapulja, „de azért a neológot gondolja”.¹³ Ahogy az *Egyenlőség* egy másik, 1883. szeptemberi cikke fogalmazott: „Nem is az öltözet szabása, sem a lengő pájész képezi a szálkát, hanem annak az egy néhány gazdag zsidónak a vagyona, melyet agrárkérdés, mozgó tőke s egyéb tudományos cím alatt megtámadni akarnak.”¹⁴

¹² Silberstein 1861.

¹³ Acsády 1883.

¹⁴ Bizonyos beszámolók figyelmébe. *Egyenlőség* 1883. szeptember 30. 2.

Az akkulturációt elutasító hitrokonokkal szembeni kritika ezekben az években empatikusabb hozzáállásnak adta át helyét. „Hiszen idővel majd észretérnek ezek a jámbor emberek is” – írta az *Egyenlőség* 1884 tavaszán, miután elkönyvelte, miszerint „számtalan” zsidó akad még, „aki nem akar megválni kaftánjától és ósdi hajtincseitől”.¹⁵

Az antiszemita válság csillapodása után a kaftános zsidókkal szembeni neológ bírálatok újjáéledtek. A legegységelműbb elhatárolódást a polgári normákat ignoráló magatartásformák váltották ki. „Mily végnélküli szegény, mily határtalan gyalázat!” – írta 1888 márciusában Szabolcsi Miksa, az *Egyenlőség* tulajdonos-főszerkesztője, miután a máramaroszi királyi törvényszék pénzbírságra ítelt tizenkét helyi zsidót, amiért sábbátkor összeverekedtek a zsinagógában. „Így mocskolják be a marm.-szigeti zsidók a 4000 éves Izrael becsületét”, fakadt ki Szabolcsi, „így kompromittálják, sárba tiporják felekezetük hírnevét”.¹⁶ Enyedi Máttyás kolozsvári főrabbi 1892-ben kifejezetten az önmegkülönböztetés vágyától fűtve, pontosabban e vágy hiábavalóságának frusztráló tudata miatt ítélte el a „sarkig érő kaftánba bujtatott, fésületlen szakállú, inartikulált jargont beszélő, örökké rángatózó izmokkal járókelő idegenszerű alakokat”, akiknek kaftánja alatt doboghatott ugyan „nemes szív”, írta a *Magyar-Zsidó Szemlében*, de akik miatt a „becsületes keresztény polgártárs” ugyanilyennek képzelte „az igazi zsidót”, mivel látványuk alapján ítélkezett „a zsidóságról általában”.¹⁷

Míg a következő évek során vissza-visszatértek az *Unterland* dohos babonavilágába zárkózott galíciai zsidóságot elmarasztaló, nyomorúságukból őket fel-emelni törekvő európeér kultúrember szemszögéből írt fejtegetések,¹⁸ a neológ értelmiség leghevesebb kirohanásait a magyarosodás kirívó elutasítása, illetve ami ezzel egyet jelentett: a jiddis nyelvhasználat melletti, Szabolcsi Miksa szerint „az örültséggel határos” kitartás váltotta ki.¹⁹

A magyarosodást és a vallási modernizációt elutasító kaftános zsidóktól elhatárolódó cikkekhez képest a neológ értelmiség nehezebb helyzetben volt akkor, amikor e zsidókról kifejezetten mint bevándorlókról kellett véleményt alkotnia. Az idáig idézett írások apropóját a zsidó közösségen belüli viszályok – megghiúsult reformtervek, kisebb lokális konfliktusok – kínálták. Azokban a helyzetekben azonban, amikor a neológ véleményformálóknak az országos politikai események

¹⁵ R. 1884: 5.

¹⁶ Mardochai 1888: 4.

¹⁷ Enyedi 1892: 413.

¹⁸ Mezey 1900: 89–96.

¹⁹ Szabolcsi 1903: 5.

kapcsán kellett állást foglalniuk, nézeteiket jóval nagyobb nyomás alatt fogalmazták meg.

A legszélsőségesebb elhatárolódást a keleti zsidó bevándorlás ellen 1903-ban hozott törvényt megelőző közhangulat szülte. A kárpátaljai ruszin népesség anyagi megsegítése érdekében 1897-ben indított rutén (1902-től hegyvidéki) akció következményeként 1900 elején a Széll-kormány bejelentette szándékát, hogy törvény által rendezi a galíciai zsidó bevándorlás ügyét. Ennek eredményeképpen jött létre a „külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról” szóló 1903. évi V. törvénycikk. E tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy kitérjek a jól ismert rutén akcióra,²⁰ illetve az alig ismert 1903-as törvényre. Utóbbiról annyit: a hazai politikai történetírás mulasztása, hogy nem foglalkozott e törvénnyel, amelynek az volt a célja, hogy szorosabb ellenőrzés alá vonja a nem létező kelet-európai zsidó bevándorlók letelepedését, illetve megkönnyítse kitoloncolásukat.²¹

A neológ zsidóság képviselőinek mozgástere ekkor jelentősen leszűkült. Amikor Egan Edének, a hegyvidéki akció kormánybiztosának antiszemita jelentése által kiváltott botrány sajátos csillapítása gyanánt 1900. február 17-én Darányi Ignác földművelésügyi miniszter bejelentette a képviselőházban, hogy ami a „Galíciából bevándorolt proletár elemek üzelmeit, visszaéléseit” illeti, a kormány elhatározta, hogy „a bevándorlás ügyét minden irányban kielégítőleg, de egyszersmind gyökeresen és sürgősen” rendezi, a képviselőházi padsorok reakciója a következő volt: „Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps a ház minden oldalán.”²² Ekkor és ebben a helyzetben, amikor a véltén beözönlő galíciai zsidókat a közvélemény szinte egyöntetű antipátiája övezte, a neológ felekezeti sajtó, őszintén vagy kényszeredetten, de ment az árral.

Az *Egyenlőség* már a rutén akció indításakor közölt, jelzésértékű módon Neumann Ármin kormánypárti országgyűlési képviselő által jegyzett vezércikkében bizonygatta, hogy a magyar zsidóság, amelynek nincsenek „külön céljai”, sem „külön érdekei”, annál kevésbé ellenzi a „galíciai kaftán” bevándorlásának a korlátozását, hogy a már „megtelepedett” hazai zsidóságot is hátrányosan érinti „a Galíciából ide irányuló folytonos újabb bevándorlás”, hiszen bármily igazságtalan is, „de úgy van, hogy az elmaradott, erkölcsseiben, szokásaiban a magyaroknak idegen zsidó eleven szemrehányása a művelt és minden ízében magyarrá lett

²⁰ Szabó 1974: 51–53.; Mayer 1977: 99–110.; Vigh 1994. A kormányzati akció dokumentumait közli: Kemény (szerk.) 1956: 525–536, 846–874.

²¹ Konrád 2018: 47–55.

²² Egan 1900; *Napló* 1900: 431. (Kiemelés az eredetiben – K. M.)

zsidónak”²³ Az 1897 és 1903 közötti évek során fel-felburjánzó viták alkalmával a neológ sajtó ismételtelen leszögezte: hitsorsosainak bármily nyomorúságos is a helyzete Galíciában, a magyar zsidók azt kívánják, hogy maradjanak ott, a magyar állam pedig zárja le a határokat. „Nem bír el Magyarország még többet is a Galicziából bevándorolt, minden vagyon és minden intelligencia nélkül szűkölködő elemekből. [...] Elég a jargonból, a kaftánból” – jelentette ki Szabolcsi Miksa 1897 májusában.²⁴ „Hozzák meg tehát a bevándorlást gátló törvényt. A magyar zsidóságot csak hálára kötelezik vele” – kontrázott rá ugyanő 1902 elején.²⁵ A neológ zsidóság képviselői ezekben az években eljutottak tehát a – számukra nyilvánvalóan valós, bár valójában képzeletbeli – bevándorolt hitfelekkel való szolidaritás egyértelmű megtagadásáig.

Előny

Tekintve az országot a közhiedelem szerint elárasztó keleti zsidókkal szembeni széles körű ellenszenvet, adódik a kérdés, vajon a neológ zsidók képviselői egy-két visszhangtalan kivételtől eltekintve miért nem kérdőjelezték meg annak a bevándorlásnak a valós mivoltát, amelyet kortársaik közül senki semmiféle hiteles adattal nem támasztott alá.²⁶ Feltételezésem szerint a válasz egyfelől az, hogy amint mindenki más, úgy a neológ zsidók szintén hittek a kelet-európai zsidó bevándorlásnak még a korabeli hivatalos statisztikai kiadványokban is (minden bizonyítás nélkül) tényként beállított valódiságában.²⁷ Másfelől e képzeletbeli bevándorlásnak megvoltak a maga előnyei.

Egyrésztől valamelyest felmentette a keresztény magyarokat az antiszemitizmus vétké alól. A magyarosodott zsidók társadalmi integrációja előtt makacsul fennálló akadályok értelmezése komoly dilemmát jelentett a neológ sajtó számára, hiszen olyan magyarázatot kellett nyújtania, ami nem vetett ódiumot a keresztény magyar társadalomra, és a zsidókat sem csüggesztette el integrációs erőfeszítéseikben. Az állítás, miszerint a galíciai bevándorlók szították az antiszemitizmust, kézenfekvő megoldást kínált e dilemmára.²⁸ A neológ lapok ekképpen az 1880-as évek végétől az 1900-as évek közepéig ismételtgették ezt a gondolatot, a legtöbbször utalásszerűen, de olykor nyíltabban, így 1906-ban az *Egyenlőség* névtelen

²³ Neumann 1897.

²⁴ Szabolcsi 1897: 3.

²⁵ Szabolcsi 1902: 2.

²⁶ A kivételekre lásd: Kohn 1895, 1903; Schick 1904.

²⁷ A korabeli statisztikusok alaptalan állításairól: Konrád 2018: 47–49.

²⁸ Ezt a gondolatot korábban Zeke Gyula is megfogalmazta: Zeke 1990: 134.

szerzője, aki úgy vélte: „A magyar fajlakosság a lehető legjobb egyetértésben él a maga zsidájával, a maga magyar zsidájával s ami averzió benne mutatkozik, az idegen, magát itt idegenül érző, vagy itt idegenül viselkedő zsidó ellen irányul.”²⁹

A galíciai zsidó bevándorlás tényként való elfogadása és tálalása másrészt lehetővé tette a neológ értelmiség számára, hogy a hazai zsidóságot felmentő választ adjon a kérdésre, vajon nem jelentéktelen része miért nem lépett a magyarosodás útjára. Amint az *Izraelita Közlöny* című hetilap írta 1870-ben: „A máramrosi zsidóság kebelében a magyar haza iránti szeretet, a művelődés, haladás iránti rokonszenv nagyobb tért azért sem nyerhet, mert a naponként nagyobb számmal bevándorló Gácsországi zsidók minden ellenőrködés nélküli betelepülésükkel magukkal hozzák az idegen szokásokat s érzelmeket.”³⁰ Tekintve, hogy az 1850 után elapadt nyugati, zömében morvaországi bevándorlással ellentétben a galíciai zsidó bevándorlás az 1860-as évek végéig tartott,³¹ az *Izraelita Közlöny* cikkírójának részben még igaza is lehetett. Ugyanez már jóval nehezebben állítható az *Egyenlőség* főszerkesztőjének három évtizeddel későbbi, ám tartalomban azonos kijelentése kapcsán. Ha az északkeleti megyék zsidói közé nem vegyülnének újabb és újabb bevándorlók, állította Szabolcsi Miksa 1899-ben, a helyi zsidóság „észrevétlenül ugyan és lassan, de [...] mégis magyarrá válnék. A magyarosodási proczessust a bevándorlás és csak a bevándorlás akasztja meg.”³² Nyolc évvel később Mezei Sándor egy árnyalattal kevésbé kategorikusan, de alapvetően továbbra is ugyanazt hajtogatta: „A folytonos beözönlés, a kultúrátlan elemek meg nem szűnő betolakodása nagyrészt az oka, hogy bizonyos vidékek zsidósága nem bír szomorú állapotából felemelkedni.”³³

A neológ zsidóság képviselői egyfelől tehát hangsúlyosan elhatárolódtak a kátfános zsidótól, akinek állítólagos bevándorló mivoltát másfelől saját integrációs útjuk egyengetésére használták fel. Az 1900-as évektől azonban mindezek mellett mindinkább arra is törekedtek, hogy tompítsák, sőt revideálják a galíciai zsidóról általuk alkotott negatív képet.

²⁹ A magyar zsidókérdés. *Egyenlőség* 1906. augusztus 19. 7.

³⁰ Az izraeliták társadalmi helyzete Máramarosmegyében egész a legújabb időkig. *Izraelita Közlöny* 1870. június 17. 194.

³¹ Varga 1992: 72–74.

³² Mardochái 1899: 3.

³³ Idem 1907: 1.

Azonosulás

Az új szemlélet nem váltotta fel a régi diskurzust, hanem azzal párhuzamosan, annak ritkuló felelevenítése mellett nyert egyre nagyobb teret. Az elmozdulást egy megújuló politikai felismerés és a modern zsidó identitás válságának együttese váltotta ki.

Ami az előbbit illeti, nevezetesen a felismerést, hogy az antiszemiták szemében nem a „galíciai” vagy „lengyel”, hanem a „magyar” zsidó a szállka, a neológ sajtó, mint láttuk, Tiszaeszlár idején fogalmazta meg először, majd az 1900-as évektől újfent és a korábbinál gyakrabban hangoztatta, nyilvánvalóan az ekkortól újra erősödő antiszemitizmustól nem függetlenül.

A *Magyar-Zsidó Szemle* 1901-ben arra figyelmeztette olvasóit, ne áltassák magukat az antiszemiták „hízelgő” kijelentéseivel, miszerint „a belföldi zsidó tisztességes ember, hasznos polgár, jó hazafi”, és csak a bevándorló zsidó „parazita”, hiszen „a galíciai zsidót szidják, de a magyar zsidót ütik”.³⁴ Egy évvel később, miután az antiszemiták kapcsán Mezei Ernő maga is leszögezte az *Egyenlőség*-ben, hogy „csak olyan sanda mészárosokkal van dolgunk, akik máshová ütnek, mint a hová néznek”, a volt országgyűlési képviselő és neves publicista a felismerésből fakadó következtetést is levonta: „Mi zsidóvallású igaz magyarok jól tudjuk, mire utaznak ők [ti. az antiszemiták], és nem is vonjuk ki magunkat a szolidaritásnak tartozása alul. Állunk elébe! [...] A mármaros-beregi orthodox kazárok hitsorsosainkul kell elismernünk. [...] Nem fantasztikus rémalakok, hanem szegény, tudatlan, nyomorult emberek ők.”³⁵ 1911-ben az *Egyenlőség* névtelen vezércikke még egyértelműbben fogalmazott: „A gyűlölők és izgatók a kazárban a jövőendő magyar zsidót gyűlölök. És ezért oktalanság zsidó részről úgy elintézni a dolgot, hogy egyszerűen azt mondjuk: mi nem azonosítjuk magunkat a kazárokkal. [...] Hát ők, akármit teszünk is, kazároknak néznek minket.”³⁶

Ami az identitásválságot illeti, ezen nem a zsidó polgárságét értjük, hanem azt, amelyet a neológ értelmiség – helyesen vagy helytelenül – e polgárságnak tulajdonított. Az 1890-es években a felekezeti életben aktív újságírók, rabbik, értelmiségiek számára az akkulturált zsidóság eltávolodása vallásától és közösségétől elsőrendű problémává vált. Ez pedig a galíciai zsidó percepciójának fokozatos módosulását eredményezte. „Rossz” zsidóból annyiban „jó” zsidóvá vált, hogy a kaftánhoz és a jiddishez való ragaszkodása immár nemcsak az akkulturáció elítélendő elutasításával jelentett egyet, hanem – és egyre inkább – a hitéhez és övéihez

³⁴ Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle* (18.) [1901] 2. 116–117.

³⁵ Mezei 1902.

³⁶ A kazár-kérdés. *Egyenlőség* 1911. január 29. 2.

való maradéktalan hűséggel is. A felkapaszkodás opportunista vágyából kikeresztelkedő „felső” zsidóhoz képest, írta Kohn Dávid 1890-ben, a kaftános, strájmli, pajeszos „lengyel zsidó” becsületesebb és becsülendőbb, mert hitbuzgóságában vak ugyan, de földi hívságokért nem dobja oda „becsületét, apját, anyját, vallását”.³⁷ A századforduló évében a szigorúan vallásos galíciai zsidó és a zsidósága iránt teljesen közömbös gazdag zsidó összehasonlításából az *Egyenlőség* főszerkesztője szintén az előbbi hozta ki erkölcsi győztesként: „Az összerongyozott lengyel zsidó koldus [...] végtelenül becsesebb nekünk, mert etikailag végtelenül magasabban áll, mint ama nagyúri asszony, ki azt hiszi, hogy Izrael végtelen hálával és hódolattal tartozik neki, azért, hogy méltóztatott neki kebeléből származni.”³⁸

Ez az új perspektíva két következménnyel járt. Az egyik a korábban oly sokat és dühödten ostromozott haszid zsidók értékelésének száznyolcvan fokos fordulata volt. „Hát ők úgy imádkoznak” – írta Szabolcsi Miksa 1902-ben válaszul egy levélre, amelynek szerzője a haszidokat szidalmazta.

„Lám, akiket ön félvadaknak mond, nem emelnek kifogást az Ön imádkozási módja ellen, míg Ön leszidja az övékét. Hát ki a toleránsabb? Ön-e, a nagymiveltségű philosophiae doctor, vagy a lármásan imádkozó chaszid? Ami ízlésünknek nem felel meg, az ellen még nem okvetlenül szükséges írtóháborút indítani. Maguk a chaszidok azt mondják, ők otthon vannak Isten házában. [...] Ha imába kapnak, a lélek magával ragadja a testet és a lélekkel együtt extázisba jön a test is. Innen a szüntelen hajlongás, a test vonaglása, a lábak dobbanása, a kezek hadonászása, a sikongás, öröm- és jajkiáltás, mi a chaszidok imádkozásával jár. Nem szép, nem esztétikus, szó sincs róla, de ne feledjük, hogy ők Istenökért lelkesednek így. Nem tesznek ők azzal semmi rosszat.”³⁹

Ebből a szemszögből nézve a „kaftán” már nem az asszimiláció elutasításának a szimbóluma volt, hanem a vallás által szentelt hagyomány jelképe. Flesch Ármin mohácsi főrabbi írta 1908-ban: „Az a kaftános zsidó az ő kaftánjával véli vallását megőrizhetni, ő így vette át szüleitől, ezt az örökséget akarja hűen megtartani és fél attól, hogy vét az apai kegyelet ellen, ha másféle ruhát vesz fel, sőt attól is fél, hogy Isten ellen is vét, ha másképen öltözködik.”⁴⁰

A másik, talán még meglepőbb, bár logikus következmény a haszid zsidóknak a – ha nem is követendő, de ihletkeltő – példaképpé avanzsálása volt. 1897-ben

37 Kohn 1890: 11.

38 [Szabolcsi] 1900.

39 [Szabolcsi] 1902: 6.

40 Flesch 1908: 321–322.

A *Jövő* című, a Pesti Izraelita Hitközségnél rabbiként szolgáló Weiszburg Gyula által alapított hetilapban Fényes Mór, a hitközség egyik vallásánára a következőképpen fejezte be cikkét a máramarosszigeti haszidokról: „Bizony, bizony, te szárazlelkű blazírt ifjú, ki már nem tudsz imádkozni, mert nem találsz gyönyört semmi földi örömeiben, ki már-már lelki gerinczsorvadásba estél és félsz, hogy elveszted magatartásod egyensúlyát, tanulj ez emberektől imádkozni, lelkesedni és hinni.” Fényes cikkében Máramarossziget már nem az ultraortodox elmaradottság végváraként jelent meg, hanem azon helyként, ahol „a maga ősi erejében” buzgott „a zsidó kedélyvilág”.⁴¹

Mivel a magyarosodás és polgárosodás ideálja természetesen továbbra is fennállt, az arany középutat, egyben minden probléma gyógyírját Kiss Arnold budai főrabbi ekképpen összegezte 1913-ban megjelent könyvében, miután hosszasan ecsetelte a zsolnai vasútállomáson történt találkozását egy átutazóban levő, „foltos” kaftánt és „vad” szakállt viselő, ám naplementekor „önfeledten” imádkozó „lengyel–zsidó” férfiakból álló csoporttal: „Hejh! ha az ő vallásos lelkességüket áthatná a műveltebb zsidóság lelkülete és viszont a művelt zsidóság szívébe beléköltözködnék az ő hitükhöz való szent lelkesedésük: egyszeriben meg lenne oldva a mi népünk nagy zsidó kérdése.”⁴²

Hogy az idilli jövőképet rövid zárszóval lerontsam: mivel az 1900-as években a haszidizmus terjedőben volt az északkeleti megyékben, a jámbor haszidok romantikus fátyolban úszó leírásai mellett a neológ sajtó a régió veszedelmes „elpolyakosodása” ellen is többször kikelt.⁴³ Mindazonáltal annyi bizonyos: mire kitört az első világháború, a galíciai zsidó neológ percepciója alapvetően megváltozott. A korábban negatív fényben bemutatott kaftános zsidó mindent összevetve inkább pozitív figurává vált. Ez pedig azzal a lényeges fejleménnyel magyarázható, hogy a neológ zsidóság szószólóit az akkultúrált és szekularizált zsidó polgárság identitásvesztése ekkor jobban aggasztotta, mint az antiszemitizmus. Néhány évvel később újfent az utóbbi válik majd a hazai zsidóság legégetőbb problémájává.

⁴¹ F. [Fényes] 1897.

⁴² Kiss 1913: 195.

⁴³ Mardochoi 1900: 9; Szabolcsi 1910a, 1910b. Az idézet az utolsó cikkből.

Források

Egyenlőség 1883, 1906, 1911.

Izraelita Közlöny 1870.

Magyar Statisztikai Évkönyv 1893: *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. I.* 1893. Budapest, 1894.

Magyar-Zsidó Szemle 1901.

Napló 1900: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 26. kötet. Budapest.

Acsády Ignác 1883: Zsidó és nem-zsidó magyarok. *Egyenlőség* 1883. február 11. 1.

Egan Ede 1900: *A hegyvidéki földmivelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés.* Budapest.

Enyedi Mátyás 1892: »Czigányok és zsidók.« *Magyar-Zsidó Szemle* (9.) 6. 409–416.

F. M. [Fényes Mór] 1897: A legsötétebb Magyarországból. *A Jövő* 1897. július 16. 8–9.

Flesch Ármin 1908: *A zsidó.* Mohács.

Idem [Mezei Sándor] 1907: A pécsi kongresszus. *Egyenlőség* 1907. október 13. 1–3.

Kiss Arnold 1913: *Álom és valóság. Emlékezések.* Budapest.

Kohn Dávid 1890: Végletek felekezeti életünkéből. *Egyenlőség* 1890. december 26. 10–11.

Kohn Dávid 1895: Zsidó népmozgalmi statisztika. In: Bacher Vilmos – Mezey Ferencz (szerk.): *Évkönyv. 1895.* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai 1.) Budapest, 35–47.

Kohn Dávid 1903: Zsidók vándorlása. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1903.* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai 17.) Budapest, 22–28.

Mardochai Hajehudi [Szabolcsi Miksa] 1888: Mármaros zsidósága. *Egyenlőség* 1888. március 18. 4–5.

Mardochái Hajehudi [Szabolcsi Miksa] 1899: Ám zárják el a határokat. *Egyenlőség* 1899. december 10. 2–3.

Mardochai Hajehudi [Szabolcsi Miksa] 1900: Berlini viszonyok. *Egyenlőség* 1900. január 21. 9–10.

Mezei Ernő 1902: „Kazár szolidaritás”. *Egyenlőség* 1902. április 6. 1–3.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

- Mezey Ferenc 1900: A közalap aktái. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1900.* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai 11.) Budapest, 70–97.
- Neumann Ármin 1897: A zsidóság és a ruthén kérdés. *Egyenlőség* 1897. február 14. 1–2.
- R. Á. 1884: A galicziai zsidók. *Egyenlőség* 1884. május 4. 4–5.
- Salgó Ernő 1896: Zsidó renaissance. *Egyenlőség* 1896. május 1., melléklet, 3–4.
- Schick Lavoslav 1904: A magyar zsidók statisztikájához. *Egyenlőség* 1904. február 7. 3–4.
- Silberstein Mór 1861: Rázzuk le bilincseinket. *Magyar Izraelita* 1861. február 28. 70.
- Szabolcsi Miksa 1897: Tanulságok egy miniszteri jelentésből. *Egyenlőség* 1897. május 16. 1–3.
- [Szabolcsi Miksa] 1900: Meturgeman. Igaz jóakaró. *Egyenlőség* 1900. január 14. 6.
- [Szabolcsi Miksa] 1902: Meturgeman. A chaszidokról. *Egyenlőség* 1902. január 12. 6–7.
- Szabolcsi Miksa 1902: Esterházy János gróf interpellációjára. *Egyenlőség* 1902. február 9. 1–3.
- Szabolcsi Miksa 1903: Meturgeman. Az intelligensek gyermekei a csodarabbik területén. *Egyenlőség* 1903. április 12. 5–6.
- Szabolcsi Miksa 1910a: Látogatásom a bodrogkereszturi csodarabbinál. *Egyenlőség* 1910. augusztus 14. 5–9.
- Szabolcsi Miksa 1910b: Dal a kaftánról. *Egyenlőség* 1910. november 27. 1–2.

Hivatkozott irodalom

- Aschheim, Steven E. 1982: *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800–1923.* Madison.
- Endelman, Todd M. 1983: Native Jews and Foreign Jews in London, 1870–1914. In: Berger, David (ed.): *The Legacy of Jewish Migration: 1881 and its Impact.* New York, 109–129.
- Endelman, Todd M. 1990: *Radical Assimilation in English Jewish History, 1656–1945.* Bloomington–Indianapolis.

- Green, Nancy 1985: *Les travailleurs immigrés juifs à la Belle Époque. Le « Pletzl » de Paris*. Paris.
- Hunyadi Zsombor 2015: Isten szolgálai. R. Akiva Joszef Schlesinger ultra-orthodox újságja az 1860-as években Magyarországon: a jiddis Amud ha-Jira. *Regio* (23.) 1. 50–71.
- Katz, Jacob 1990: The Identity of Post-Emancipatory Hungarian Jewry. In: Don, Yehuda – Karady, Victor (eds.): *A Social and Economic History of Central European Jewry*. New Brunswick – London, 13–31.
- Katzburg, Nathaniel 1981: Assimilation in Hungary during the Nineteenth Century: Orthodox Positions. In: Vago, Bela (ed.): *Jewish Assimilation in Modern Times*. Boulder, 49–55.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1956: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. 1892–1900*. Budapest.
- Komoróczy, Szonja Ráhel 2011: Language Assimilation and Dissimilation in the Works of R. Hillel Lichtenstein. In: Bányai, Viktória – Komoróczy, Szonja Ráhel (eds.): *Studies in Responsa Literature*. Budapest, 107–121.
- Konrád Miklós 2018: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. *Századok* (152.) 1. 31–60.
- Konrád Miklós 2019: Csalódott zsidók a magyar zsidóság aranykorában. In: Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.): *Az érzelmek története*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 31.) Budapest, 405–421.
- Marrus, Michael R. 1985: *Les Juifs de France à l'époque de l'affaire Dreyfus*. Bruxelles.
- Mayer Mária 1977: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest.
- Pietsch, Walter 1988: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. *Valóság* (31.) 11. 46–59.
- Richarz, Monika 1997: Demographic Developments. In: Meyer, Michael A. (ed.): *German-Jewish History in Modern Times. III. Integration in Dispute 1871–1918*. New York, 7–34.
- Rürup, Reinhard 1975: *Emanzipation und Antisemitismus. Studien zur »Judenfrage« der bürgerlichen Gesellschaft*. Göttingen.
- Samuels, Maurice 2016: *The Right to Difference: French Universalism and the Jews*. Chicago–London.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

- Silber, Michael K. 2008: Az ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: uő (szerk.): *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Budapest–Jeruzsálem, 211–282.
- Szabó Miklós 1974: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* (108.) 1. 3–65.
- Tal, Uriel 1975: *Christians and Jews in Germany: Religion, Politics, and Ideology in the Second Reich, 1870–1914*. Ithaca–London.
- Varga László 1992: Zsidó bevándorlás Magyarországon. *Századok* (126.) 1. 59–79.
- Vígh Kálmán 1994: A hegyvidéki akció és a kárpátaljai zsidóság. *Partes Populorum Minores Alienigenae* (1.) 167–182.
- Vital, David 1999: *A People Apart: The Jews in Europe 1789–1939*. New York.
- Wertheimer, Jack 1987: *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*. New York – Oxford.
- Zeke Gyula 1990: A magyarországi zsidóság hitközségeinek kiépülése. In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. Budapest, I. 126–144.